

نقش و جایگاه خانواده در تقویت مهارت کتابخوانی کودکان

محمد خورشیدسوار

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس

mohammadkhorshidsavar3416@gmail.com

چکیده

همان طور که همه می دانیم شخصیت هر فرد از همان ابتدای تولد پایه ریزی می گردد، پس بسیار شایسته است که از بدو شکل گیری شخصیت کودک، او را با یکی از راهکارهای به تکامل رسیدن آشنا کرد. با توجه به اینکه شخصیت کودک در خانواده شکل می گیرد و او تمام سال های اولیه زندگی را همراه والدینش می گذراند، بنابراین نقش آن ها در رشد و تکامل کودک بسیار مهم است. بدیهی است که والدین به عنوان الگوهای رفتاری نقش بسزایی در پرورش فکری، روانی و اجتماعی فرزند خود دارند و قطعاً اولین و مهم ترین عامل در ایجاد عادت کتابخوانی در بین فرزندان یک خانواده هستند. با توجه به اینکه انسان موجودی کمال گرا است و برای پیشرفت در عرصه های مختلف زندگی نیاز به شناخت نسبتاً کاملی از خود و جامعه دارد. کتاب و مطالعه عاملی برای شناخت و رشد دینی، فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی انسان است. با یک کتاب خوب انسان ساخته می شود، رشد می کند و برای حرکت آماده می شود حال که چنین است اگر خانواده راه های صحیح مطالعه و کتابخوانی را به کودک آموزش دهد و فرد از همان سنین کودکی به مطالعه عادت کند به رشد اخلاقی خواهد رسید. این مقاله به بررسی نقش و جایگاه خانواده در تقویت مهارت کتابخوانی دانش آموزان می پردازد.

واژگان کلیدی: کتاب، خانواده، کتابخوانی، کودکان

۱- مقدمه

خانواده اولین مدرسه ای است که انسان در آن درس می آموزد و به عنوان نخستین پایگاه آموزش و پرورش و از اساسی ترین عوامل در تشکیل شخصیت کودک است خانواده نقش بسیار مهمی در رشد و پرورش کودک دارد و در تمام جنبه های فردی (معنوی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و...) اثری عمیق و غیر قابل انکار دارد پس باید بپذیریم که اولین عامل مؤثر در ایجاد انگیزه و عادت به مطالعه و کتابخوانی در کودکان «خانواده» است و ارتباط اعضای خانواده با مقوله ی فرهنگ و کتاب نقش به سزایی در نوع برخورد فرد با کتاب بازی می کند.

ذهن کودک انباشته از مجموعه ای از سوالات و ندانسته هاست که برای پاسخ به آن ها بزرگ ترین منبع اطلاعاتی که برای خود در نظر می گیرد خانواده است. پس پایه گذاری این امر یعنی آشنایی با کتاب خوانی در ذهن کودک از همان ابتدا بسیار ساده و موثر می باشد. خانواده به عنوان نهاد اولیه تعلیم و تربیت، نقش بسیار تأثیرگذاری در رویکرد کودکان به مطالعه دارد، به گونه ای که نقش والدین و به خصوص مادر به لحاظ برخورد و ارتباط بیشتر با کودک در تقویت عادت مطالعه و ترویج کتابخوانی بی بدیل می باشد (محمدی، ۱۳۸۸). جامعه شناسان آموزش و پرورش معتقدند تربیتی که فرد در خانواده می پذیرد از نوع تربیت غیررسمی است که تأثیر شگرفی بر تربیت رسمی وی خواهد گذاشت. آنچه کودک در دوران قبل از مدرسه در خانواده می آموزد به گونه ای بر روح و روان وی نقش می بندد که تا آخر باقی خواهد ماند و نحوه ی برخورد وی را با مسائل گوناگون اجتماعی و آموزشی تحت تأثیر قرار خواهد داد. (مجیدی، ۱۳۸۰)

عادت به مطالعه یک امر اکتسابی است در نتیجه این عادت مانند الگوهای رفتاری دیگر در روند اجتماعی شدن کودک در او ایجاد می شود.

اگر پدر و مادر عادت به مطالعه داشته باشند و بخشی از شبانه روز را به مطالعه ی کتاب یا روزنامه اختصاص بدهند و کودک در طول روزها و شب هایی که با آن ها می گذراند مشاهده کند که پدر و مادرش کتاب می خوانند و ببیند که در مورد کتاب ها و نکته های خاص از آنها بحث و اظهار نظر می کنند کودک خیلی زود با کتاب آشنا می شود اول تقلید و سپس با دیدن کتاب هایی

دومین کنفرانس ملی مطالعات خانوادگی و مدرسه

که تصویری در آن‌ها است اشیای پیرامون خود را پیدا می‌کند. بازشناسی به او کمک خواهد کرد که ناخودآگاه به سوی کتاب جلب شود و این امر به تدریج در او به صورت یک عادت در می‌آید متأسفانه بسیاری از والدین خود از خواندن کتاب فراری هستند اما به فرزندانشان فشار می‌آورند تا به کتاب خوانی حرفه‌ای تبدیل شوند؛ پس در واقع اصل تخت آموزش یعنی الگوی خوب بودن را زیر سؤال می‌برند. هم‌چنین بیشتر والدین برای فرزندشان تا پیش از ورود به سن مدرسه و با سواد شدن که توانایی کتاب خواندن به تنهایی را ندارد کتاب نمی‌خوانند یا کم می‌خوانند ولی انتظار دارند که کودک هنگامی که با سواد شد، هر روز زمانی را به کتاب خواندن اختصاص دهد. البته این امر بدون ارائه‌ی الگوی مناسب و بدون تشویق و تأیید والدین تحقق‌پذیر نیست. خانواده از نظر تعداد کوچکترین و از نظر اثربخشی مهم‌ترین نهاد اجتماعی است که رشد و تعالی فردی ثبات شخصیت و تعادل روانی انسان در درون خانواده شکل می‌گیرد و والدین اولین و تأثیرگذارترین معلمان کودک هستند که بیشتر آموزش‌های اولیه‌ی کودک در محیط خانواده نقش تعیین‌کننده‌ای در پرورش شخصیت کودک توسعه‌ی عادت‌های مفید او از جمله عادت کتابخوانی دارند.

علی‌رغم جایگزین شدن نهادهایی، چون آموزش و پرورش و رسانه‌ها به جای خانواده در جامعه‌پذیر کردن افراد در سطح وسیع و مشغله زیاد کاری و فکری والدین که سبب می‌شود وقت کمتری برای فرزندان خود داشته باشند، والدین هنوز هم می‌توانند فرزندان خود را با کتاب به عنوان دوستی مهربان، آشنا و تصویری جذاب و دوست‌داشتنی از آن در ذهن آنان ایجاد کنند تا فرهنگ کتاب و کتابخوانی در آن‌ها درونی شود.

امروز توجه به کتاب و کتابخوانی، یکی از نشانه‌های رشد و تعالی فرهنگی است.

برنامه ریزی برای توسعه کتابخوانی باید دقیق و مناسب انتخاب شود همانند: ایجاد امکانات مناسب در منزل، تشویق فرزندان به مطالعه، تهیه کتاب‌ها و مجلات مفید برای کودکان و دادن جایگاه خاص به مقوله کتاب و مطالعه در خانه را از جمله اقداماتی دانست که می‌تواند در ایجاد انگیزه مطالعه در کودکان مؤثر باشد. همچنین انتخاب کتاب مناسب برای کودکان قصه‌گویی و کتاب خوانی، آشنا کردن کودکان با مشاهیر ادب و هنر و ایجاد کتابخانه خانگی را از راهکارهای علاقه‌مند کردن به مطالعه دانست.

۲- روش شناسی

پژوهش حاضر با روش مروری-کتابخانه‌ای انجام شده و با توجه به نظرات اندیشمندان و متفکران این عرصه به رشته تحریر در آمده است. این مطالب برگرفته از مطالعات، سندکاوی و جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی scholar G, SID, civilica و موتور جستجوی گوگل بدست آمده است و نتایج حاصل از آنها مورد مطالعه، تجزیه تحلیل و نتیجه‌گیری قرار گرفته است.

۳- بحث اصلی

۱-۳ آشنایی با اهمیت و فواید کتابخوانی

مطالعه، جزئی از نیازهای اجتماعی انسان است که هر فردی به وسیله آن، با اندیشه‌ها و افکار دیگران ارتباط برقرار می‌کند و از دستاوردهای علمی و ادبی دیگران بهره‌مند می‌شود. قرآن در باب اهمیت دانش می‌فرماید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر، ۳) بگو آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند، مساوی‌اند؟ بنابراین میان دانستن و ندانستن، خواندن و نخواندن فاصله بسیار است؛ زیرا علم و دانش، در بهبود کیفیت زندگی آدمی نقشی اساسی دارد.

رهبر معظم انقلاب درباره اهمیت کتاب و کتابخوانی می‌فرماید:

کتاب، دروازه‌ای به سوی جهان گسترده دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. کسی که با این دنیای زیبا و زندگی‌بخش، دنیای کتاب، ارتباط ندارد؛ بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. برای یک ملت، خسارتی بزرگ است که افراد آن با کتاب سر و کار نداشته باشند و برای یک فرد، توفیق عظیمی است که با کتاب مأنوس و همواره در حال بهره‌گیری از آن، یعنی آموختن چیزهای تازه باشد.

دومین کنفرانس ملی مطالعات خانواده و مدرسه

مطالعه می‌تواند نشأت گرفته از انگیزه‌های گوناگونی باشد که مهم‌ترین آن‌ها ارضای میل شخصی، علایق ذوقی و حرفه‌ای و وسعت بخشیدن به این نوع علایق و ارضای نیازهای مبرم فکری، روحی و معنوی است. (رالف سی استیگر ، ۱۳۷۰)
بنا بر تحقیقات منتشر شده در مجله آنلاین نورولوژی، خواندن کتاب در تمام طول عمر باعث می‌شود که مغز در سنین پیری، توانایی خود را حفظ کند. بزرگسالانی که فعالیت‌های درگیرکننده مغز مانند کتاب خواندن و حل معما انجام می‌دهند، کمتر به بیماری آلزایمر مبتلا می‌شوند؛ زیرا زمانی که افراد یک کتاب یا داستانی را دنبال می‌کنند، ناچارند چیزهای زیادی را به خاطر بسپارند. این امر موجب تقویت حافظه خواهد شد.

برنامه روزانه داشتن برای مطالعه و کتابخوانی نه تنها سبب کاهش استرس و یکی از بهترین روش‌های مقابله با اختلالات خواب است؛ بلکه سبب می‌شود افراد در مواجهه با مسائل زندگی، با آگاهی بیشتری تصمیم‌گیری کنند.
کتابخوانی می‌تواند به عنوان یک سرگرمی رایگان، سبب بهبود کیفیت زندگی شود. عضویت در کتابخانه‌های عمومی و بهره‌مندی از کتاب‌های آن‌ها، رسیدن به چنین موضوعی را بسیار آسان می‌کند.

۲-۳ پیشنهادهایی برای تشویق و ترغیب خانواده به کتابخوانی :

خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی، نقش بسزایی در ارتقای سطح فرهنگ، رفتارها و عادت‌های فرد دارد. از این رو آشنایی فرزندان با کتاب و کتابخوانی، از خانواده آغاز می‌شود و رغبت‌های او در خانواده شکل می‌گیرد. محققان معتقدند عادت به مطالعه، عامل اصلی در میزان مطالعه افراد جامعه است.

اگر فرهنگ کتابخوانی در جامعه رواج ندارد و از جایگاه ارزنده‌ای برخوردار نیست، باید علت آن را در بستر خانواده جست. باید علل بیگانه بودن فرزندان با کتاب و کتابخوانی را در رفتارهای والدین جستجو کرد؛ زیرا هنوز پدیده کتاب و کتابخوانی به عنوان یک نیاز و ضرورت واقعی مطرح نشده است.

بررسی‌ها نیز حاکی از وضعیت نامطلوب مطالعه و کتابخوانی در ایران است تا آنجا که بر اساس آمارهای موجود در سال ۱۳۹۸، سرانه مطالعه در کشور، ۱۳ دقیقه است که در مقایسه با سایر کشورها، بسیار تأسف‌انگیز است.

این در حالی است که می‌توان با به‌کارگیری برخی راهکارهای عملی برای تشویق خانواده به مطالعه، این آمار را ارتقا داد. برای مثال خواندن کتاب از سوی جوانان خانواده برای والدین و سالمندان، گوش دادن به کتاب‌های صوتی برای افرادی که زمان کافی برای مطالعه کتاب‌های چاپی ندارند یا تهیه کتاب برای افراد با شرایط خاص که متناسب با وضعیت جسمانی آن‌ها باشد، برخی از این راهکارها است.

شیوه‌های زیر برای ایجاد انگیزه و عادت به مطالعه و کتاب خوانی به خانواده‌ها پیشنهاد می‌شود :

۱- استفاده از شیوه‌ی الگویی

تأثیر الگو و نقش‌پذیری انسان یک امر طبیعی است که از غریزه تقلید سرچشمه می‌گیرد یکی از کارهای مهم و مؤثری که والدین می‌توانند در خصوص همراهی و هماهنگی با فرزندان خود در امر مطالعه و کتاب خوانی انجام دهند بردن فرزندان به کتابخانه است. پدر، مادر خواهر یا برادر بزرگتر برای کودکان کامل‌ترین الگوها برای همانندسازی هستند. هم‌چنین اگر در خانه ای یک کتابخانه هر چند کوچک وجود داشته باشد و قسمتی از آن به کودکان اختصاص یابد میل و توجه به کتاب و خواندن در آنها تقویت می‌شود.

۲- ایجاد کتابخانه در منزل

وجود یک کتابخانه هرچند کوچک که اعضای خانواده قسمتی از آن را به کتاب‌های مورد علاقه خود اختصاص دهند، تمایل و رغبت خواندن کتاب و مطالعه را در میان آنان تقویت می‌کند. حضور در نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌های دائمی کتاب همراه اعضای خانه، هم با برانگیختگی حس مطالعه، انگیزه اعضا را برای مطالعه زیاده‌تر می‌کند و هم با افزودن کتب خریداری شده به کتابخانه کوچک خانه، به آن رونق می‌بخشد. عضویت در کتابخانه‌های عمومی نیز می‌تواند ضمن آشنایی با کتاب‌های بیشتر و گسترش دامنه مطالعه افراد خانواده، آنان را با ارزش و اهمیت کتاب بیش از پیش آشنا کند.

۳- برای کودکان و نوجوانان خود برنامه ریزی کنید.

یکی از ضروری ترین نیازهای انسان در زندگی داشتن یک برنامه ی مناسب است. هر چند در جامعه ی ما بسیاری از افراد و خانواده ها به این اصل اساسی و مهم توجهی نمی کنند ولی معمولاً انسان هایی که طالب موفقیت و سعادت هستند برنامه ی منظمی را برای زندگی خود و فرزندانشان تنظیم می کنند برنامه ای که در برگیرنده ی تمام نیازهای جسمی و روانی آن ها باشد. بازی ، ورزش ، انجام تکالیف درسی ، تماشای تلویزیون ، همکاری در امور خانه ، شرکت در بحث های خانواده مطالعه و کتاب خوانی و ...

۴ - برای فرزندان خود قصه بگویید.

قصه وسیله ای است که می تواند کودکان را پیرامون بزرگترها جمع کند و روابط عاطفی بین آنها را تقویت کند. والدین می توانند از راه قصه گویی توجه و اعتماد کودکان را به خود جلب کنند و تخیل و زمینه ی رشد و تکامل ذهنی شان را فراهم کنند.

۵ - کتاب را با صدای بلند برای کودک خود بخوانید .

بلند خواندن کتاب نه تنها محتوا و معنای آن را انتقال می دهد بلکه بدین وسیله تصوره های درونی عشق و علاقه ی کتابخوان نیز نسبت به افرادی که برای آنها کتاب خوانده می شود منتقل می گردد و یک رابطه ی عمیق عاطفی بین آنها پدید می آید. اگر وقتی که ما مطالب کتاب را می خوانیم با انگشت اشاره کنیم و اجازه دهیم که کودک حرکت های دست ما را ببیند و تصویرهای کتاب را نگاه کند و ارتباط بین مطالب کتاب و تصویرهای آن را برایش شرح دهیم او احساس مشارکت می کند و علاقه ی بیشتری از خود نشان می دهد.

۶- کودکان را به بیان داستان ها و مطالبی که خوانده اند تشویق کنید.

کودکان علاقه ی زیادی به بیان مطالبی که خوانده اند دارند و از این کار لذت می برند وقتی کودک می خواهد قصه ای را که از زبان فرد دیگری شنیده یا در کتابی خوانده است برای ما تعریف کند باید با صبر و حوصله و اشتیاق به سخنان او گوش دهیم و این برخورد ما نشانگر این است که به مطالعه ی کودک و مطالبی که خوانده است علاقه مندیم .

۷- برای پاسخ دادن به سوال های کودکان ، از کتاب استفاده کنید.

در بسیاری از موارد بهتر است به جای دادن پاسخ سریع آن ها را تشویق کنیم که خود پاسخ مورد نظرشان را پیدا کنند و برای این کار کتاب هایی به آنها معرفی کنیم تا پاسخ خود را در آن بیابند. اگر کتاب های مورد استفاده دارای تصویر باشد نتیجه ی مطلوب تری به دست خواهد داد (نانسی ، ۱۳۷۲).

۸- تهیه یک تابلو برای نوشتن جملات خاص:

با تهیه یک تخته وایت برد و نصب آن در نقطه ای که در معرض دید همگان باشد، می توان اعضای خانواده را تشویق کرد که بهترین جمله یا جملاتی را که در کتابی خوانده اند، روی تابلو یادداشت کنند تا دیگر اعضای خانواده نیز از آن استفاده کنند. همچنین، افراد خانواده می توانند کلمات جدیدی را که با خواندن کتاب یاد گرفته اند، جهت استفاده و گسترش دایره لغات دیگر اعضای خانواده، روی تابلو یادداشت کنند.

۳-۳ تاثیرات مطالعه در کودکان

نگران وضعیت روحی فرزندان بودن، برای والدین امری طبیعی است. هر پدر و مادری دوست دارد کودکش در امر تحصیل موفق باشد؛ زیرا آن را نشانه ای از رشد و پیشرفت کودک خود می داند. برخی از این پیامدها به شرح زیر است:

۱- «عزت نفس» و «حرمت خود» او را بالا می برد؛ زیرا کودک احساس می کند فردی ارزشمند و موفق است.

۲- اعتماد به نفس او را افزایش می دهد؛ زیرا با مشاهده توانایی تحصیلی خود، این احساس در او ایجاد می شود که برای انجام هر کاری از این قبیل، آمادگی دارد و هیچ چیز نمی تواند مانع پیشرفت او شود.

۳- مسئولیت پذیری را در کودکان افزایش می دهد. وقتی کودکی به تحصیل و مطالعه و آماده کردن تکالیف درسی توجه داشته باشد، به این خاطر است که در خود نسبت به مدرسه و درس، احساس مسئولیت می کند. همین احساس به او زندگی می بخشد و ارزش وجودی او را نزد خودش بالا می برد. (رجبی، ۱۳۷۲)

۴- نتیجه گیری

آدمی در دوران کودکی به علت عدم داشتن شناخت کافی از جهان پیرامون، بیشتر تحت تأثیر شرایط محیط اطرافش قرار می‌گیرد. لیکن باید عوامل تأثیر گذار در عرصه علاقه مندی به مطالعه و کتابخوانی را شناخت. با این توصیف می‌توان به اهمیت نقش خانواده و محیط‌های یادگیری چون مدارس در شکل‌گیری شخصیت کودک اشاره کرد. خانواده، عامل بسیار مؤثری در ایجاد عادت به مطالعه و ترویج فرهنگ کتابخوانی است. محیط و شرایط خانواده، روش تربیتی و آموزشی والدین، طرز تفکر و نگرش والدین درباره مطالعه و کتابخوانی، وجود کتب و نشریات قابل دسترس و نیز سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، نقش به‌سزایی در ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده و تقویت آن دارد. به‌کارگیری روش‌های بیان شده یا راهکارهای دیگری که ممکن است به ذهن خوانندگان برسد، می‌تواند شوق و انگیزه کتابخوانی در میان اعضای خانواده را افزایش دهد.

ناگفته نماند که یکی از تأثیرات بسیار مهم مطالعه و کتابخوانی بالا رفتن اطلاعات عمومی کودک و درک بهتر آن‌ها از کتب درسی می‌شود. اگر جامعه بتواند خوانندگانی فعال تربیت کند تکامل در کلیه زمینه‌های علمی و آموزش مشهود می‌گردد لیکن در نظام آموزشی باید به کیفیت منابع کتابخانه‌ها و ایجاد رابطه بین این عوامل و کودکان پرداخت تا با بهره‌گیری از امر مطالعه و اطلاعات عمومی افراد بتوان در عرصه‌های مختلف علمی و هنری خوش درخشید.

منابع و مراجع

۱. استیگر، رالف سی. (۱۳۷۰). راه‌های تشویق به مطالعه. مترجم پروانه سپرده تهران: دبیرخانه هیئت امنا کتابخانه‌های عمومی کشور.
۲. باقریان، فریدون. (۱۳۹۲). نقش خانواده و مدرسه در ترغیب کودکان به مطالعه و کتاب خوانی، نشریه پیوند.
۳. حجازی، بنفشه. (۱۳۷۹). ادبیات کودکان و نوجوانان ویژگی‌ها و جنبه‌ها. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
۴. خبرگزاری صدا و سیما، (۱۴۰۰)، فرهنگ کتاب خوانی در خانواده چگونه ایجاد می‌شود؟، قابل‌بازایی در: <https://www.iribnews.ir>
۵. ربیعی، حمیرا. (۱۳۹۴). پایه‌ریزی فرهنگ مطالعه و کتاب خوانی در خانواده، نشریه پیوند.
۶. رجبی، عباس. (۱۳۸۹). راه‌کارهای ایجاد افزایش انگیزه مطالعاتی در کودکان، تهران.
۷. شرفی، علی (۱۳۸۹). یادگیری کودک و نوجوان تهران: انتشارات رشد.
۸. فدایی، مهدی. (۱۳۹۵). کتاب و مطالعه در زندگی اسلامی- ایرانی، نشریه تیماس.
۹. کاربخش، راوری ماشاءالله. (۱۳۷۸). چگونه کودکان را به مطالعه تشویق کنیم، چاپ اول تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی انتشارات مدرسه
۱۰. مجیدی، موسی. (۱۳۸۰). چگونه کتابخانه‌های آموزشی را فعال کنیم، ماه‌نامه‌ی رشد تکنولوژی آموزشی دوره‌ی پانزدهم شماره ۸
۱۱. یغمایی، جواد و خندان محمد. (۱۳۸۳). کودک و مطالعه تهران: نشر کتابدار.